

ДО ЛІТЕРАТУРНОГО ПОРТРЕТА АЙРІС МЕРДОК

У статті йдеться про філософську та морально-етичну проблематику художніх творів А. Мердок. Здійснено стислий огляд тематичної парадигми (релігійної, психологічної та сексуальної), відбитої в її романах; виділено змінні та постійні тематичні домінанти. Розглядається взаємодія реалістичних та постмодерністських начал у її творчості; окреслюються домінантні мотиви таємниці та містики; акцентується увага на використанні авторкою прийомів гри, міфологізації дійсності та базаторівневої організації тексту.

Ключові слова: екзистенціалізм, філософська та морально-етична проблематика, тематична парадигма, мотив таємниці, реалістичні та постмодерністські начала.

Її називають найрозумнішою жінкою ХХ-го століття, її твори стали класикою ще за життя авторки, багатогранність її творчого доробку вражає. За сорок років творчої діяльності Айріс Мердок написала 26 романів, значну кількість філософських та драматичних творів, поетичних збірок. Її вважають, нарівні з Вільямом Голдінгом та Джоном Фаулзом, однією з найвизначніших постатей, котрих дала світовій літературі Велика Британія у другій половині ХХ-го століття.

Постать жінки-філософа, такої близької – сучасниці (оскільки творила вона в другій половині ХХ-го століття), і водночас далекої (адже межу ХХІ-го вона, на жаль, не перетнула) не могла не викликати літературознавчого інтересу, особливо враховуючи той факт, що більшість досліджень її творчості проводилися зарубіжними вченими (В. Івашева, С. Толкачев, М. Урнов, П. Конрад, Р. Тодд, Д. Джонсон, Д. Гордон). В українському літературознавстві творчий доробок Айріс Мердок досліджували С. Павличко, Н. Лозовська, Г. Клименко, Н. Зошук. Але об'ємність художнього досвіду А. Мердок та надзвичайна широта і суперечливість її філософських, етичних та естетичних поглядів викликають труднощі цілісного аналізу її праць. Крім того, до роздумів спонукає "розмаїття інтерпретаційних ходів романів Айріс Мердок, що є іманентною властивістю художньої манери письменниці" [6, с. 43]. Тому критичне осмислення її творчого доробку триває, а невичерпність палітри художнього світу митця підштовхує до подальших досліджень у цій площині.

Мета статті – здійснити невелику розвідку у творчість видатної англійської письменниці ХХ-го ст., лауреата Букерівської премії 1978 року (за твір "Море, море"), котра в подальшому послужить точкою відліку при побудові більш ґрунтовного аналізу. Докладніше зупинимось на тематичній парадигмі, філософській та морально-етичній проблематиці художніх творів А. Мердок, на деяких проявах постмодернізму в її романах.

Тематика романів досить широка та багатогранна, як і постать самої авторки. У своїх творах А. Мердок торкається релігійних і філософських тем, етичних та сексуальних, психологічних. Проблеми добра та зла, філософсько-моральні пошуки (роман "Учень філософа", 1983), співвідношення інтелекту та почуття (роман "Під сіткою", 1954), мистецтва та реальності ("Чорний принц", 1973; "Дитя слова", 1975; "Море, море" 1978) є центральними у її творчості. Для більшості романів А. Мердок актуальна тема сексуальних стосунків (включаючи гомосексуальні, які автор на оминула в жодному творі). Тонким психологізмом пронизані творіння романістки, в яких вона торкалася теорії архетипів Юнга та аналізувала Фройдівську теорію підсвідомості та чоловічої сексуальності. Є в доробку А. Мердок історичний роман ("Червоне та зелене", 1965), присвячений подіям Великоднього повстання в Дубліні під час Першої світової війни.

Якщо проаналізувати ранні й більш пізні твори письменниці, то перше, що впадає в око, це різниця в обсязі. Ранні романи переважно невеликі за обсягом ("Замок на піску", 1957), тоді як більш пізні – досить об'ємні ("Зелений лицар", 1994). Хоча, в залежності від періоду написання, романи А. Мердок значно відрізняються і демонструють еволюцію стилю авторки, вони повторюються. Незмінно присутні у творах Мердок образи героя-інтелектуала, представника заможного середнього класу, що вирішує моральну дилему, гомосексуалів та біженців, англо-католиків, що переживають кризу віри, домашніх улюбленців та дітей, а також майже демонічного "чаклуна", котрий нав'язує свою волю іншим персонажам.

Усі твори А. Мердок відбивають філософські погляди авторки, адже філософія була її покликанням і її творче мислення було сформоване її професійними знаннями. У молоді роки вона вивчала античну філологію, історію давнього світу і філософію в Оксфорді, згодом працювала з засновником лінгвістичної філософії Л. Вітгенштайном у Кембриджі, решту життя викладала філософію в Оксфорді. Її зустріч із Ж. П. Сартром, засновником екзистенціалізму, наклала сильний відбиток на її подальші філософські погляди. Екзистенціалізм, який ставив на перше місце волю індивіда, імпував їй, але вона заперечувала притаманний йому акцент на домінуванні "Я". У своїй праці "Сартр: романтичний раціоналіст" А. Мердок надає ґрунтовне тлумачення екзистенціалізму і його місцю в

сучасній філософській думці, водночас висловлюючи критику його майже герметичному фокусуванню на суб'єкті та ігноруванні соціальної складової.

У своїх романах А. Мердок слідувала екзистенційному баченню світу, згідно з яким люди вважають, що свідомо керують своїм життям, а насправді вони підкоряються дії підсвідомих або стихійних сил. Прагнучи кохання та особистої свободи, її герої намагаються довести собі та оточуючим своє реальне існування. Дослідники наголошують, що її персонажам властиві егоїзм, відчуженість і виняткова нездатність розуміти один одного. Моральні цінності, в ім'я яких живуть та існують герої Мердок, виявляються ілюзіями, грою розуму, складними хитросплетіннями пам'яті й життєвих ситуацій, часто непередбачуваних. Але очевидно, що світу зла повинен протистояти хоча б умовний, театралізований світ добра, любові, шляхетності й чесності [2].

Філософсько-естетична система письменниці-філософа пройшла складний шлях еволюції від екзистенціалізму до неоплатонізму з його триєдністю краси, істини й добра "через традиції християнської етики та відголоси нетрадиційних релігій" [6, с. 43]

Як зазначає більшість дослідників творчості А. Мердок, в її романах взаємодіють реалістичні та постмодерністські начала. Художній світ більш пізніх романів авторки – це "приклад зближення і навіть подекуди злиття реалізму (об'єктивність, гармонійність, пропорційність, прагнення до теоретичного оформлення і закріплення естетичних канонів, протистояння модерністським "надмірностям", дидактизм) і постмодерністських тенденцій (міфологізація дійсності, багаторівнева організація тексту, прийом гри, побудова творів з елементів культури минулого), що є логічним наслідком свідомого прагнення письменниці писати твори на межі елітарної та масової культури" [11, с. 3].

Звідси виникають і багато протиріч, притаманних її творчості. З одного боку, вона виступала проти роману-міфу, роману-притчі, що представляють людину абстрактно. Вона прихильниця такого філософського роману, в якому відтворюється відчуття повноти і складності людського життя. Романи Мердок містять трагічне відкриття. На думку письменниці, література перебрала на себе деякі завдання, які раніше виконувалися філософією, тому її романи містять багато красномовства та розмірковувань. З іншого ж боку, її твори (особливо пізнього періоду) містять в основі феномен гри "як універсальної парадигми людської діяльності". На думку дослідників, "гра стає наріжним каменем процесу побудови А. Мердок художнього світу її романів" [11, с. 8] ("Монахині та вояки", 1980; "Зелений лицар", 1994; "Дилема Джексона", 1995; "Книга та братство", 1988; "Учень філософа", 1983). Так, у романі "Зелений лицар" (1994) система образів вибудовується як учасників гри, які намагаються приховати свою оригінальність під маскою, що стає певною мовою спілкування з навколишнім світом, зовнішнім знаком, за яким можна зробити висновки по стан душі героя, котрий намагається через подолання маски відмовитися від нав'язаної ролі. Процес "надягання" та подолання масок у Мердок-художниці виявляється багато в чому підпорядкованим певним правилам, закономірностям, котрі пронизують не лише стосунки персонажів, а й стають визначними для всіх рівнів художнього світу письменниці [11, с. 8].

Одним із важливих мотивів пізніх романів письменниці, на думку дослідників, є мотив таємниці, котрий вважають філософсько-естетичним елементом її художнього світу, перейнятого внутрішньою напругою між загадкою і прагненням її розгадати. Образи "завіси", "сітки", "вуалі" Мердок застосовує від роману до роману, створюючи певну межу між реальністю та ілюзорним світом непізнаного людського духу [11, с. 8, 12]. У так званих "готичних" творах "Єдиноріг" (1963), "Італійка" (1964), "Час янголів" (1966) авторка створила і висунула на передній план образ демона, злого генія. Персонажі чітко поділені на добрих і злих, підступних, демонічних [8]. У романі "Час янголів" (1966) в образі протестантського священика письменниця втілила свою ідею про слабкість та беззмістовність людської особистості [7, с. 164]. На думку А. Мердок, смерть Бога в душах людей "випустила на свободу зло, яке панує зараз у світі", але "людська особистість руйнується не тільки при зіткненні з жорстокою дійсністю, що її гнітить. Руйнівні сили криються в нас самих" [3, с. 408]. У "готичних" романах домінує мотив містики, таємничості, надприродної загрози, названий деякими дослідниками "мотивом катастрофізму", що "втілюється в атмосфері поступового нагнітання тривожного очікування жажливої і трагічної розв'язки" [5].

Таким чином, складна й суперечлива проблематика прозових творів Айріс Мердок засвідчує багатогранність філософського, морально-етичного та естетичного осягнення дійсності непересічною письменницею-мислителькою ХХ-го століття.

Використані джерела

1. Волощук Є. Духовні і художні здобутки літератури екзистенціалізму / Є. Волощук // Зарубіжна література. – 2000. – № 20. – С. 1–8.
2. Воронова З. Ю., Токовенко А. Екзистенціалізм в англійській та українській літературі / З. Ю. Воронова, А. Токовенко [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://confcontact.com/2013_04_17_7_Voronova.htm
3. Ивашева В. Лабиринты фантазии. Айрис Мердок // Английские диалоги. – М., 1971. – С. 379–429.
4. Лозовская Н. И. Концепция человека в творчестве Айрис Мердок : автореф. дисс. ... канд. филол. наук / Н. И. Лозовская. – Москва, 1980. – 16 с.
5. Малій А. С. Мотив катастрофізму в поезії романів Айріс Мердок // Літературознавчі студії. – 2013. – Вип. 40(2). – С. 26–32 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Lits_2013_40%282%29_6

6. Матійчак А. А. Мердок та її читач у ракурсі рецептивної теорії // Питання літературознавства. – 2003. – Вип. 10(67). – С. 42–49.
7. Мердок А. Против бесстрастия: [Ст. англ. писат.]; Предисл., примеч. и коммент. Д. Бака // Общественные науки и современность. – 1991. – № 5. – С. 163–173.
8. Новітня історія зарубіжної літератури. Література англomовних країн [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.zarlit.com/info/history_novitna/8.html
9. Павличко Соломія. Лабіринти мислення. Інтелектуальний роман сучасної Великої Британії / С. Павличко // Зарубіжна література. – К. : Вид-во Соломії Павличко "Основи", 2011. – С. 273–310.
10. Сартр Ж. П. Экзистенциализм – это гуманизм / Ж. П. Сартр // Сумерки богов. – М. : Политиздат, 1989. – С. 319–344.
11. Толкачев С. П. Художественный мир Айрис Мердок [Текст] : автореф. дисс. ... канд. филол. наук : 10.01.05 / С. П. Толкачев. – Москва, 1999. – 20 с.
12. Урнов М. Айрис Мердок: Литература и мистификация / М. Урнов // Вопросы литературы. – 1984. – № 11. – С. 8–105.
13. Conradi P. Iris Murdoch: the Saint and the Artist / P. Conradi. – N. Y. : Macmillan, 1989. – 352 p.
14. D. Iris Murdoch's Comedies of Unselfing // Twentieth Century Lit. – Gordon Hempstead. – 1990. – Vol. 36. – No. 2. – P. 115–136.
15. Johnson D. Iris Murdoch: Key Women Writers / D. Johnson. – Bloomington : Indiana Univ. Press, 1987. – 150 p.
16. Todd R. Iris Murdoch / R. Todd. – London : Methuen and Co. Ltd., 1984. – 112 p.

Гриценко А. В.

К ЛИТЕРАТУРНОМУ ПОРТРЕТУ АЙРИС МЕРДОК

В статье анализируется философская и морально-этическая проблематика произведений А. Мердок. Делается краткий обзор тематической парадигмы (религиозной, психологической и сексуальной); выделены переменные и постоянные тематические доминанты. Рассмотрено взаимодействие реалистических и постмодернистских начал в ее творчестве; выделяются доминантные мотивы тайны и мистики; акцентируется внимание на использовании автором приемов игры, мифологизации действительности и многоуровневой организации текста.

Ключевые слова: экзистенциализм, философская и морально-этическая проблематика, тематическая парадигма, мотив тайны, реалистические и постмодернистские начала.

Hrytsenko H. V.

ON THE LITERARY PORTRAIT OF IRIS MURDOCH

The article deals with the thematic paradigm of Iris Murdoch's novels, the philosophical and moral problems touched upon in her creative activity. The author attempts to give a short review of approaches and tendencies in the study of I. Murdoch's works, that will lead to a deeper analysis of her literary heritage.

The themes revealed in I. Murdoch's novels are connected with religious, philosophical, moral, sexual and psychological problems. Although the size and the tone of her early and latest works differ crucially, the style has developed, the central themes and preoccupations recur. The events of her novels are often centered around upper-middle-class intellectuals caught in the circle of moral dilemmas. Characters of refugees and gays are also common in her works. Subtle psychologism penetrates those novels, where she is exploring the theories of archetypes and male sexuality. Originally being a philosopher, Iris Murdoch has managed to reflect her professional views in the creative activity. Antique philology and Jean-Paul Sartre's philosophy of existentialism have formed corner stones of her literary activity. Following existential views, she created her characters egoistic, estranged, unable to understand other people; their moral values turn out to be illusions, the cobwebs of memory and unpredictable life situations.

Realism and postmodernism interact in her novels, giving them objectiveness and harmony, didacticism and intention to formulate aesthetic principles on the one hand, and mythologization of reality, using phenomenon of the game on the other. It gives rise to many contradictions existing in her creative activity. One of the leading motives of her late novels is the motive of mystery, appearing in the images of "net" and "veil" which draw a certain boundary between the reality and personal imaginary world. The prevailing motive of Murdoch's "gothic" novels is mystics and supernatural danger, embodied in the atmosphere of anxious anticipation gradation.

Key words: existentialism, philosophical and moral problems, thematic paradigm, mystery motive, realism and postmodernism principles.

Стаття надійшла до редакції 24.09.2017.